

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בהר תשפ"ד¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

ולא תונו איש את עמיתו

על טיבה, ולכן אמר לו "תְּמַהְנִי אִם תֹּארוּךְ יָמַי". כי לשמוח בכשלונו של רבי טרפון, זוהי כבר סבה מספקת בשביל אדם גדול, תלמיד של רבי עקיבא, שלא להאריך ימים.

הגמרא מספרת מה קרה בהמשך: אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו הפרק - פרוס הפסח היה (כשבועים לפני חג הפסח). כשעליתי לרגל לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? אמרו לי: נפטר והלך לו!⁵ (מנחות שם) כפי ששיער רבי עקיבא, יהודה בן נחמיה לא האריך ימים. הוא נפטר בסמוך מאד לאותו מעשה. המעשה אירע קצת לפני פסח, ובעצרת הוא כבר לא היה בין החיים. כנראה היה מתלמידי רבי עקיבא שמתו בתקופה זו. זו כנראה דוגמא למה שאמרה הגמרא, שתלמידי רבי עקיבא לא נהגו כבוד זה לזה.⁵ היו שמחים בכשלונו של השני, כשאחד היה מנצח את חברו בדברי תורה.⁶

זו גם הכנה למתן תורה, לדעת לכבד זה את זה, לא לזלזל ח"ו במישהו אחר. גם אם הוא לא סובר כמוני, אומר סברה אחרת ממני, לא לזלזל בו. זו חלק מההכנה למתן תורה.

חז"ל הרי תקנו תפלה מיוחדת למי שנכנס ללמוד בבית המדרש: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי" (ברכות כח, ב). מפרש רש"י: "ולא אכשל וישמחו חברי על כשלוני". צריך להרגיש את הזולת, לשמוח בשמחתו ולהצטער בצערו, ולא ח"ו לשמוח בכשלונו.

החומר הגדול לבייש את חברו

הגמרא מביאה כמה מעשים שמהם רואים עד כמה השתדלו חז"ל באופן קיצוני למנוע בושה מבני אדם. למשל המעשה במר עוקבא, שהיה רגיל להניח צדקה ליד פתח ביתו של עני אחד ולהסתלק משם במהירות בטרם ישים העני לב מי עשה זאת. וכשפעם העני ניסה לראות מי הוא זה שעושה לו את הטובה הזאת, נמלטו מפניו מר עוקבא ואשתו ונכנסו לתוך תנור לוהט, כי "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילביץ פני חברו ברבים" (כתובות סו, ב). למרות שלא הם מלבינים את פניו אלא הוא מלביץ את פני עצמו, בכל זאת נמנעו מזה עד כדי מסירות נפש.

מנין למדו חז"ל שנוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילביץ פני חברו ברבים? - מתמר, שיהודה גזר עליה "הוֹצִיאֵהָ וְתִשְׁרָף" (בראשית לח, כד), [על פי בית דינו של שם שדן אותה לשרפה (עי' מכות כג, ב)], "וְהִיא שִׁלְחָה אֶל חַמִּיָּה לֵאמֹר: לְאִישׁ אֲשֶׁר אֶלָּה לּוֹ אֲנֹכִי הִרָה" (בראשית לח, כה). "לא רצתה להלביץ פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא 'לאיש אשר אלה לו'. אמרה: אם יודה מעצמו - יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלביץ את פניו" (רש"י שם). החליטה שיותר טוב להשרף מאשר להלביץ את פני יהודה ברבים.

הפוסקים נחלקו, האם דברי חז"ל אלו מתפרשים כפשוטם,

אונאת דברים חמורה יותר מאונאת ממון

התורה מצוה בפרשתנו: "וְכִי תִמְכְּרוּ מִמְכָּר לְעַמִּיתְךָ, אוֹ קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ, אֶל תֹּנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו" (ויקרא כה, יד). כלומר, אסור למוכר ולקונה לרמות זה את זה במסחר. שלשה פסוקים אח"כ אומרת התורה שוב: "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ" (שם, יז). לשם מה הכפילות הזו? - אומרים חז"ל (ומובא גם ברש"י), שהפסוק השני מדבר על סוג אחר של הונאה. הפסוק הראשון דיבר על אונאת ממון, וכאן מדובר על אונאת דברים.

מהי אונאת דברים? - כל אדם שפוגע בחברו בדיבור, כגון שאומר לו "טיפש", כבר עבר על הלאו של אונאת דברים. לצורך לימוד תורה אפשר להתווכח, אפשר גם לדבר בתקיפות, אבל חלילה מלהגרר לעלבונות אישיים.

חז"ל אומרים שאונאת דברים יותר חמורה מאונאת ממון, כי זה פוגע בממונו וזה פוגע בגופו (ב"מ נח, ב), ופגיעה באדם עצמו חמורה יותר. עוד אומרת הגמרא, שאונאת דברים חמורה עוד יותר מאונאת ממון, שכן באונאת דברים כתוב "ויראת מאלקיך" ובאונאת ממון לא כתוב כן (שם). כמובן, גם באונאת ממון צריך לירא מה' ולא לעבור על האיסור, אבל התורה הדגישה יותר את הצורך ביראת שמים באונאת דברים, כי שם העונש חמור יותר.

הנביא אומר על הגוים, "וְהֶאֱכַלְתִּי אֶת מוֹנֵיךָ אֶת בְּשָׂרָם" (ישעיהו מט, כו). מי שמצער את ישראל ומונה אותם בכל דרך שהיא, הקב"ה יאכיל את בשרו לחיות השדה. כי איסור אונאת דברים הוא חמור מאד.

גם בויכוח תורני - לא לשמוח בכשלונו של השני

תלמידי רבי עקיבא שאנו מתאבלים בימים אלה על פטירתם, למה נפטרו? מפני שלא נהגו כבוד זה בזה (יבמות סב, ב). מה פירוש "לא נהגו כבוד זה בזה"? חושבני שניתן לראות דוגמא לכך במעשה נורא שמוכא בגמרא. לא במקום בו הגמרא מדברת על פטירת תלמידי רבי עקיבא, אלא במקום אחר (מנחות סח, ב).

הגמרא מספרת על אחד מתלמידי רבי עקיבא - יהודה בן נחמיה - שהתווכח עם רבי טרפון בהלכה, וניצחו. התלמיד שָׂמַח מאד. רבי טרפון היה כבר זקן, והנה הוא, תלמיד צעיר, מנצח את רבי טרפון הזקן בויכוח הלכתי! כל כך שָׂמַח אותו תלמיד, עד שראו את שמחתו על פניו. "אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שֶׁהִשְׂבַּחְתָּ אֶת הַזֶּקֶן"? - כל כך אתה שמח?! - "תְּמַהְנִי אִם תֹּארוּךְ יָמַי"^{3,2}!!!

אם היה התלמיד שמח רק על כך שהאמת נמצאה כדבריו - לא היה חסרון בשמחתו. מותר להתווכח בהלכה, ומותר גם לשמוח שהאמת כמותי. אבל לשמוח בכשלונו של רבי טרפון - זה כבר סיפור אחר. זה כבר חמור. עליך לכאוב על כך שרבי טרפון נכשל וטעה, ולא לשמוח⁴. רבי טרפון אולי לא הבחין כלל בשמחה של יהודה בן נחמיה. אבל רבי עקיבא הבחין בה ועמד

חז"ל מוסיפים ומביאים מעשה בקשר לכך. כאשר גזרו הרומאים מיתה על רבן שמעון בן גמליאל נשיא ישראל ועל רבי ישמעאל כהן גדול (שהיו שני הראשונים מתוך עשרת הרוגי מלכות), "היה רבן שמעון בן גמליאל בוכה".⁹ אמר לו רבי ישמעאל: רבי, מפני מה אתה בוכה? לשתי פסיעות אתה נתון בחלקן של צדיקים, ואתה בוכה?! אמר לו: אני בוכה על שאנו נהרגין כשופכי דמים וכמחללי שבתות, [ומכאן, שנתחייבנו מיתה לשמים, ואיני יודע על מה]. אמר לו: רבי, שמא בסעודה היית, או יָשָׁן היית, ובאה אשה לשאול על טהרות שלה, ואמר לה הַשְׁמֵשׁ: "יָשָׁן הוא!" [והייתה צריכה להמתין], והתורה אמרה, 'כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ, אִם עֲנֵה תִעֲנֶה אִתּוֹ... וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם בְּחֶרֶב', אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועט"¹⁰ (מכילתא שם, ומס' שמחות פ"ח). אמנם העינוי בזה הוא לא כל כך גדול, ואולי האשה גם נהנית מן השהות בביתו של נשיא ישראל, לא כל יום מזדמן לאדם כבוד כזה, להיות אצל נשיא ישראל בבית, אבל בכל זאת יש כאן גם עינוי, כי היא מאחרת להגיע לביתה לארוחת הצהריים, או למשהו אחר שהיא צריכה להספיק, ואם כך הרי עֲבַרְתָּ על הלאו של "כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ", שהעונש עליו הוא - "וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם בְּחֶרֶב". בית דין של מטה לא עונשים כלל על דבר כזה. אבל בבית דין של מעלה העונש הוא חמור מאד - "וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם בְּחֶרֶב" - אפילו על עינוי קטן כזה.

הרמב"ם אומר, "אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנו עליהן, שנאמר: כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ" (הלכ' דעות פ"ו ה"י). אנשים חושבים, אלמנה ויתומים של מלך - כל המשרתים בארמון עומדים לפקודתם, וכל אוצרות הממלכה עומדים לרשותם! ובכל זאת, גם לגביהם התורה מצוה, "כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ". כי אפילו אלמנה ויתומים של מלך, הלב שלהם שבור, שנלקח מהם הבעל והאבא, ולכן גם אותם אסור לענות בשום צורה שהיא.

הקפדתם של גדולי ישראל שלא לצער אלמנה

גדולי ישראל באמת הקפידו מאד בדבר הזה, שלא לצער אלמנות ויתומים. למשל, על הגי'ר ישראל מסלנט זצ"ל מסופר ("תנועת המוסר" ח"א פרק ל"א), שבאחת השנים לא היה יכול להיות נוכח בשעת אפיית המצות שלו, ותלמידיו - שקבלו עליהם את ההשגחה במקומו - ביקשו ממנו לתת להם הוראות, באלו הדורים להזהר ביותר. צוה עליהם ר' ישראל להזהר בעיקר, שלא לצער את האשה העוסקת בלישת הבצק, ולא להאיץ בה למהר את עבודתה - מתוך זריזות וזהירות המצוה - באשר אשה זו היא אלמנה עלובה, ויש בזה משום לאו ד"כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ"! והנה, ודאי שר' ישראל לא רצה לאכול חמץ בפסח. אלא שר' ישראל ידע שצריך גם לשים לב לאלמנה, ולא לצער אותה בגערות שתחיש את מעשיה, כמו שעשו הנוגשים לבני ישראל במצרים!... תלמיד חכם לוקח גם את השיקול הזה בחשבון, עם כל הזהירות מחשש חמץ בפסח.

על הגה"צ רבי שלום שבדרון זצ"ל מספרים, שהיה נזהר תמיד לאכול את האפיקומן לפני חצות, כפי שכתב השו"ע (או"ח סי' תע"ז ס"א), וכפי שנהג הגר"א ("מעשה רב" אות קצ"א) ועוד גדולים. והנה, באחת השנים, התארח רבי שלום ליל הסדר אצל אלמנה אחת, והנה בנייה האריכו הַרְבֵּה באמירת פירושים על ההגדה, וכבר היה ברור שֶׁבְּקֶצֶב הזה לא יספיקו להגיע לאפיקומן לפני חצות. לחש אחד המסובים לאזנו של הגר"ש שבדרון: "למה לא יעורר הרב

שאדם חייב באמת ליהרג כדי לא להלכין פני חבירו ברבים (כן דעת התוס' סוטה י, ב ד"ה נוח, ורבינו יונה ב"שערי תשובה" שער ג' אות קלט), או שאין כוונת הדברים כפשוטם, ונאמרו רק "דרך צחות" (מאירי ברכות מג, ב) "ודרך הערה" (מאירי כתובות סז, ב; וכן נראה בדעת הרמב"ם, שלא הביא דין זה בספרו). אמנם במעשה שהזכרנו נכנס מר עוקבא ממש לתוך כבשן האש כדי לבייש את העני, אבל שם הרי לא נשרף ממש, רק נכוו רגליו מעט (כתובות סז, ב). אבל לאבד עצמו לדעת ממש, להפיל עצמו לכבשן האש, כדי לא להלכין פני חברו ברבים - מחלוקת הראשונים אם באמת אדם חייב בזה.⁸ על כל פנים, האיטור לבייש את חבירו או לפגוע בו בכל צורה שהיא הוא חמור ביותר.

צריך א"כ להזהר מאד בזה, לא לבייש ולא לפגוע בחבירו, לא ברבים וגם לא בינו לבינו. המשנה נותנת דוגמאות, "אם היה בעל תשובה, לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. אם הוא בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך" (ב"מ נח, ב). אביך היה אוכל נבלות, איך אתה רוצה שאקבל אותך כאן בשיבה... צריך מאד להזהר בזה, לא להעליב אף אחד. בגר התורה נתנה לאווים מיוחדים לא להעליב אותו, לא לצער אותו, זה דבר חמור מאד מאד. וזה דבר שקורה בלי משים, אדם אפילו לא מתכוין להעליב, אבל בלי כוונה אומר דבר שיעליב את חברו, או מצער את חברו בכל צורה שהיא. צריך מאד להזהר מזה.

זהירות מאונאת אשתו וקרוביו

הזהירות מאונאת דברים צריכה להיות לא רק בחוץ, בין חברים, אלא גם בבית - כלפי הורים, כלפי אחים, וכלפי בן הזוג. חז"ל אמרו: "לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו [שלא לצער (רש"י)], שמתוך שדמעתי מצויה - אונאתה קרובה" (ב"מ נט, א). כלומר, פורענות אונאתה ממחרת לבא (רש"י שם). אשה בטבעה קרובה לבכות יותר מן האיש, והקב"ה לא שותק על דמעות, וגם לא על אונאת דברים. "כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה" (ב"מ שם), שהצווק לשמים על אונאת דברים - תפלתו מתקבלת יותר מכל תפלה אחרת. ממילא, אם אשה תצעק לה' על שבעלה מצער אותה, ימהרו בשמים לעשות איתו משפט.

בגמרא מובא מעשה באחד האמוראים שציער את אשתו, ומחמת צערה נשרה דמעה מעיניה, ובאותו רגע נפל אותו חכם מהגג ומת (כתובות סב, ב). אמנם אותו חכם לא התכוין כלל לצער את אשתו. היה שקוע בלימודו, ומחמת זה איחר להגיע לביתו בזמן שהיה רגיל תמיד להגיע. אבל סוף סוף היא בכתה בגללו, ובגלל זה הוא מת.

חומר האיטור לענות אלמנות ויתומים

חמור במיוחד הוא להונות ולצער יתום ואלמנה. התורה מצוה: "כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוֹם לֹא תִעֲנֶנּוּ. אִם עֲנֵה תִעֲנֶה אִתּוֹ... וְחָרָה אִפִּי, וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם בְּחֶרֶב, וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֱלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתָמִים" (שמות כב, כא-כג). עונש נורא מאד, על עינוי יתום ואלמנה. היה מקום לחשוב, שעונש גדול כזה מגיע רק למי שמענה אלמנה ויתום בצורה קשה, אבל לא כך אומרים חז"ל. חז"ל אומרים, "אם עֲנֵה תִעֲנֶנּוּ", שני עינויים כתובים כאן, "אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועט" (מכילתא דר' ישמעאל בפרשתנו). הרי, שאפילו על עינוי מועט נאמר העונש החמור של "וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם בְּחֶרֶב, וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֱלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתָמִים".

תְּעִנוּן", אבל הראשונים נחלקו, האם באמת רק על אלמנה ויתום נאמר הלאו הזה, או על כל אדם. ברמב"ם משמע, שלא זוהי נאמרת רק ביתום ואלמנה, ולא בכל אדם (עי' רמב"ם הלכ' דעות פ"ו ה"י)¹³. אבל רש"י כותב, "כִּלְ אֱלֻמָּה וְיָתוּם לֹא תְעִנוּן - הוא הדין לכל אדם, אלא שדיבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח, ודבר מצוי לענותם"¹⁴.

שמעתי פעם את מו"ר הגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל מדבר עם בחור צעיר, ואומר לו, שהוא אינו מסוגל לדבר עם "צלם אלקים", כשהוא עצמו יושב וה"צלם אלקים" עומד, ולכן ביקש גם מהבחור לשבת. הבחור היה באמת צעיר, ורבי יחזקאל היה מבוגר ממנו הרבה, וגדול ממנו בחכמה וביראה הרבה, ובכל זאת הרגשתו היתה, שהוא לא מדבר עם בחור צעיר, אלא עם "צלם אלקים", והוא לא יכול לדבר עם צלם אלקים כשהוא יושב והשני עומד. הרגיש שהוא מצער את הבחור, אם ידבר עמו כשהבחור עומד והוא יושב.

מו"ר הגר"ר חיים שמואלביץ זצ"ל הקפיד שלא להשתמש בתלמידים, ולא לבקש טובה משום תלמיד. רק מבניו וחתניו התיר לעצמו לעשות כן, אבל לא מתלמידים. הוא היה מזכיר את דברי חז"ל על שמשון, שאמר פני מותו: "ה' אֱלֹקִים, זְכַרְנִי נָא וְחִזְקִנִי נָא אֶף הַפַּעַם הַזֶּה, הַאֱלֹקִים, וְאֶנְקָמָה נִקֵּם אַחַת מִשְׁתֵּי עֵינַי מִפְּלִשְׁתִּים" (שופטים טז, כח). מה פירוש "זְכַרְנִי נָא"? מה רצה שמשון שה' יזכור לו? - אמרו חז"ל: "אמר שמשון לפני הקב"ה: רבוננו של עולם! זכור לי עשרים שנה ששפטתי את ישראל, ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום" (סוטה י, א). משמע, שאם כן היה מבקש פעם ממישהו להעביר לו מקל, הקב"ה כבר לא היה מקבל את התפילה שלו. רק מפני שנוזהר כל ימיו שלא לבקש מיהודי להעביר לו מקל ממקום למקום, קיבל הקב"ה את התפילה שלו.

יש אגרת ידועה שכתב הגר"א אל אמו, והאגרת מסיימת במילים: "ובזה רוב התורה, לשמח לאדם". ויש שתקנו, שהנוסח הנכון הוא, "ובזה חוב התורה, לשמח לאדם". יהיה איך שיהיה, מבואר כאן בדברי הגר"א, שזהו ענין ועיקר גדול בתורה, לשמח את הבריות ולגרום להם הרגשה טובה ונעימה, וקל וחומר שלא לצערם ולענותם.

נשתדל בעז"ה לא לבייש ולא לפגוע בשום אדם, לא ברבים וגם לא בינו לבינו, לכבד כל אחד, להסביר פנים לכל אדם, להיטיב לאחרים בכל מיני הטבה שנוכל, כי "בזה חוב התורה - לשמח לאדם"!

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

את בני הבית על כך שראוי לקצר קצת בהגדה כדי להגיע לאפיקומן לפני חצות? ענה לו הגר"ש שבדרון זצ"ל ואמר כך: "הרי כל שמחתה של אלמנה זו, היא לשמוע כיצד חוזר בנה הקטן על מה שאמר הַרְפָּה בְחִידָר, וכיצד מוסר בנה הגדול מה שאמר ראש הישיבה בישיבה. זוהי שמחת יום טוב שלה, שהיא מצוה דאורייתא! לעומת זאת, להדר ולאכול אפיקומן לפני חצות, הוא לכל היותר מדרבנן, ואולי גם זה לא [שהרי לא כולם סוברים שסוף זמן אכילת אפיקומן הוא בחצות]. אם כך, האם מותר לי לקלקל את שמחת יו"ט של אלמנה זו שאני מתארח אצלה, מפני שרצוני להדר ולאכול אפיקומן לפני חצות?! ... לא מסתבר שזה מה שעלי לעשות במצב כזה! ושאתך, ולא אמר להם דבר^{11,12}.

על הגר"ר יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, רבה של ירושלים, מספרים, שהיה פעם בעל תפילה אחד שהיה עובר לפני התיבה במוסף בימים נוראים. שנה אחת, נפטר אותו בעל תפילה, והשאיר אחריו בן שגם הוא היה בעל תפילה, וגם הוא היה ירא שמים, אלא שהבן היה אב"ל על אביו, והמנהג הוא שאין מורידים אב"ל לפני התיבה בימים הנוראים, אם יש אחר שיכול להתפלל (עי' משנ"ב סי' תקפ"א סק"ז). שאלו את רבי חיים זוננפלד, מי יעבור השנה לפני התיבה? אמר להם - הבן יעבור לפני התיבה! למה? הרי הוא אב"ל? - כי האמא האלמנה תבוא לבית הכנסת, והיא רגילה בכל שנה לשמוע את בעלה עובר לפני התיבה, ועכשיו שבעלה איננו, ודאי ישבר לבה לראות אדם אחר עובר לפני התיבה במקומו. לכן, כדי שהאלמנה לא תצטער כל כך, יש לראות שלפחות הנחמה הזאת תהיה לה, שהבן ממלא את מקום אביו ועובר לפני התיבה, ולא יהודי אחר.

גם הגר"שז אויערבאך זצ"ל היה מטפל באלמנות ויתומים, מנסה לנחם אותם כמה שיכול, התעניין באלמנה שנולד לה בן, איך תהיה הברית, ורצה לדעת הכל אודות התינוק, כדי לעודדה ולמלא במעט את החסר, במקום האב שכבר לא יכל לעשות זאת. על החזון איש מסופר, שהגיעו פעם נערות פליטות מהשואה, שהיו שבורות מאד. אף אחת לא ידעה מה עם המשפחה שלה, או שכבר כן ידעה, (וזה, כמובן, היה הרבה יותר גרוע). סידרו להן בית בבני ברק, ושם גרו הנערות היתומות הללו בצוותא. יום אחד, התארסה אחת הנערות, ובנות הבית שרו לה לכבוד הארוסין. עבר שם יהודי אחד, ששמע מהרחוב את הנערות שרות. הלך וסיפר את הדבר לחזון איש, בתקוה שהחזון איש ידאג להורות לממונים על אותן בנות, לומר להן שלא לשיר להבא באופן כזה, שנשמע ברחוב. שמע החזון איש את הדברים, ואמר: מה?! הן שרות?! ברוך ה', שאחרי כל מה שעבר עליהן הן כבר מסוגלות לשיר! ברוך ה' שהן שרות!

"כִּלְ אֱלֻמָּה וְיָתוּם לֹא תְעִנוּן" - והוא הדין לכל אדם והנה, אמנם התורה אומרת "כִּלְ אֱלֻמָּה וְיָתוּם לֹא

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' ק"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת בהר: "וְשִׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שְׁבֵת לָהּ" (ויקרא כה, ב) ↔ "אֵת שְׁבִתֵי תְשִׁמְרוּ" (שם כו, ב). קשר נוסף: "כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם" (שם כה, ב) ↔ "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתְם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם כה, נה). [הקבלה: אני הוצאתי ממצרים - אני המביא אל הארץ].

קשר נוסף: "יִוָּבֵל הוּא תְהִיָּה לָכֶם, וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אֶחָיו וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תְשָׁבוּ" (שם כה, י) ↔ "וְיָצָא בְשֵׁנַת הַיּוֹם הוּא וּבְנָיו עִמּוֹ" (שם כה, נד).
2. איתא בגמ': "שאלו תלמידיו את רבי זירא: במה הארכת ימים? - אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני... ולא ששתי י

- בתקלת חבירי... (מגילה כח, א). ומשמע, שכל אחד מדברים אלו, יש בו כדי לקצר ימיו של אדם.
3. הגר"ח קנייבסקי זצ"ל (בספר ארחות יושר פרק י') כתב שהיתה זו קללה שקללו ר"ע. וכן משמע קצת בחזו"א (סנה' סי' כ' ס"ק י' ד"ה ובגמ', ע"ש היטב). אבל בספר משמר הלוי להגר"מ שולזינגר (קידושין סי' נ"א) כתב, שר"ע לא קילל את יהודה בו נחמיה, אלא הודיעו שהעונש המגיע לו עבור מה שעשה הוא שלא יאריך ימים, וכונתו היתה לעוררו לתשובה כדי שינצל מהעונש החמור הזה, אך הוא לא עשה כן ולכן נענש.
4. מלשונו של רבי עקיבא "צהבו פניך ש' ה' ש' ת' את הזקן" משמע, ששמחתו של יהודה בן נחמיה היתה על כך שהשיב את הזקן, ולא על העובדה שדבריו שלו היו צודקים. וכן משמע ברש"י, שפירש שם: "צהבו פניו - ש'מח". ואילו במקום אחר, על מעשה אחר, כשצהבו פניו של יוסף הבבלי (מנחות יח, א), פירש רש"י: "צהבו פניו - מחמת שמחה". ויש שעמדו על שינוי לשון זה ("ש'מח" לעומת "מחמת שמחה"), ופירשו, ששמחתו של יוסף הבבלי היתה שמחה אמיתית של תורה, שזכה לברר אמיתת שמועתו, כמבואר שם בסוגיא, ושמחה כזו היא שמחה פנימית בעיקרה, שמחה שבלב, ["פ'קודי ה' י'ש'ים מ'ש'מח' ל'ב"]; והגם שהיא משנה את זיו פניו של האדם ומקרינה כלפי חוץ, אך בעיקרה היא פנימית, ולכן פירש שם רש"י "צהבו פניו - מחמת שמחה"; כי צהבות הפנים החיצונית לא היתה עצם השמחה, אלא רק תוצאה ממנה, מחמת השמחה, שעיקרה היה בלב. [וכן בובחים (יט, ב) שצהבו פניו של רב אסי על תירוץ טוב ששמע מרבי יוחנן, פירש"י: "צהבו פניו - מפני שמחה, כסבור טעם הגון שמע"]. משא"כ אצל יהודה בן נחמיה, שם לא היתה השמחה של "פ'קודי ה' י'ש'ים מ'ש'מח' ל'ב", אלא שמחה של נצחון, שהשיב את הזקן, שזוהי שמחה חיצונית, לא של פנימית הנפש, לכן פירש שם רש"י: "צהבו פניו - ש'מח". כי צהבות הפנים החיצונית היתה השמחה בעצמותה, ולא רק "מחמת" השמחה שבלב.
5. ומי שלמד מוסר השכל מאותו מעשה, היה כנראה רבי יהודה ברבי אלעאי [שמשמע בגמרא שהיה נוכח באותו מעשה, או לפחות ידע ממנו, שהרי הוא זה שהעיד "אותו הפרק פרוס הפסח היה" וכו', כמבואר בגמרא]. רבי יהודה ברבי אלעאי הוא הרי סתם "רבי יהודה" שבכל מקום (רש"י ביצה כו, א ד"ה ירד מומחה), והוא ניהו אחד מחמשת "רבותינו שבדרום", שרבי עקיבא בא אליהם אחרי שנפטרו כל תלמידיו, ולימד אותם תורה, "והם הם העמידו תורה אותה שעה" (יבמות סב, ב). והנה, הגמרא מספרת על רבי יהודה כך: "**רבי יהודה** הוה יתיב קמיה **ד'רבי טרפון**. (אותו רבי טרפון מהמעשה שלמעלה!). אמר ליה רבי טרפון: **היום פניך צהובין!** (נדרים מט, ב) הוא הבחין שפניו של רבי יהודה צהובים, וביקש לדעת מחמת מה הם צהובים. ובאמת, מחמת מה היו פניו של רבי יהודה צהובים? מסביר המהרש"א - מחמת רוב חכמתו! וכפי שמסופר א"כ בגמרא, שגם מטרוניתא אחת הבחינה בצהיבות פניו של רבי יהודה, והוא הסביר לה שצהיבות פנים זו היא מחמת ש"ח'קמת אדם תאיר פניו, ו'עו פניו י'ש'א" (קהלת ח, א). אך לרבי טרפון לא גילה רבי יהודה את הסיבה הזו. ולרבי טרפון אמר רבי יהודה: "אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום..." תלה את צהיבות פניו בסיבה חיצונית (אכילת תרדין). ומדוע לא גילה רבי יהודה לרבו את הסיבה האמיתית לצהיבות פניו? - מבאר ה"בן יהודי": "הא דלא השיב לרבי טרפון תשובה זו של חכמת אדם תאיר פניו - לא רצה לומר זה לרבי טרפון. דנמצא עושה עצמו גדול ממנו בחכמה. דהא גם רבי יהודה לא גילה לרבי טרפון את האמת מחמת ענוה וחסידות, ולא מתוך חשבון שלא לפגוע ברבי טרפון). הרי שבמה שנכשל יהודה בן נחמיה - צהיבות פנים שיש בה כדי לפגוע ברבי טרפון - נזהר רבי יהודה ברבי אלעאי ולא נכשל בו, וטרח להסתיר את סיבת צהיבות פניו, כך שלא יפגע ברבי טרפון.
6. ואולי מפני זה מתו תלמידיו רבי עקיבא באסכרה (יבמות סב, ב), שהיא מחלת הגרון; מידה כנגד מידה, נגד מה שהיו שמחים כשנצחו זה את זה בדברים. וכעין זה כתב המהרש"א (ח"י אגדות שם ד"ה מפני) דמתוך שלא נהגו כבוד זה את זה, ודאי דיבר כל אחד בנגות חברו, ולכן מתו באסכרה, כמו שאמרו חז"ל: "סימן ללשון הרע - אסכרה" (שבת לג, א).
7. יש אומרים, שדקדקו כן מלשון הגמרא, שאמרה: "**נוח** לו לאדם שיפיל עצמו" וכו', ולא אמרה "**חייב** אדם להפיל עצמו" וכו'. ומשמע שאין מדובר כאן על **חייב הלכתי למעשה**, אלא רק על **הרגשת הלב**, שכך צריך אדם **להרגיש**, ש**נוח** היה לו להפיל עצמו לתוך כבשן האש ולא לבייש את חברו. אך אין הכוונה שכך צריך לעשות בפועל (ע"י "עין איה" להרא"ה קוק זצ"ל ברכות מג, ב אות מ"ג). [ואולם רבינו יונה גורס, "**לעולם** יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילכין פני חבירו ברכים" (ע"י שיערי תשובה שער ג' אות קל"ט). וזה מתאים לשיטתו, שזהו חייב גמור ממש].
8. ובדעת הסוברים שחייב באמת להפיל עצמו לכבשן האש כדי שלא לבייש את חברו, כתב מרן הרא"ה זצ"ל ב"עין איה" (ברכות מג, ב אות מ"ז), שודאי גם הם מודים שלא עבור כל ביוש צריך להמית עצמו, וצריך להגדיר מהו שיעור ההלבנה המחייב לעשות כן, "כי ודאי אין ההלבנות שוות", ובודאי אינו חייב להמית עצמו כדי שלא לבייש את חברו ביוש מועט. וכתב שכנראה החיוב להפיל עצמו לכבשן האש הוא רק באופן "שההלבנה תגיע להוריד ערכו של הנעלב **לנצח בעיני רבים**... שאז הוא גרוע מאבידת נפש בערך החיים ההרגשיים". אבל בכיוש פחות מזה, אינו חייב למסור נפשו.
9. במס' שמחות (פ"ח) מובא, ש**רבי ישמעאל** הוא זה שבכה, ו**רשב"ג** הוא זה שאמר לו למה אתה בוכה וכו'. ואולם בסוף המעשה שם נאמר, "ויש אומרים, **רשב"ג** היה בוכה, ו**רבי ישמעאל** השיבו כדברים אלו". ובאמת כך מובא בכמה מדרשים, ש**רשב"ג** היה בוכה, ו**רבי ישמעאל** הוא זה שהשיבו (ע"י אבות דרבי נתן פל"ח, מכילתא כפרשתנו, ותנא דבי אליהו פרק ל').
10. ובגוף הענין לדינא, אם אכן חייב הרב לענות מיד לכל שואל, כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' ר"י השני) בתשובתו לגאון האדר"ת זצ"ל, "בדבר חשש עיניו הדין על תשובת שאלה בעת ששוכב מעט לישן ביום... השי"ת יודע, כי אני בעניי כמה פעמים הזהרתי את בני ביתי, שאם יבא מי לשאול באמצע אכילה או שינה, לא יעכב, אלא יביאו לפני או יקיצוני, כי יפחד לכבי ממאמר זה. ובליקוטי מהרי"ל ריש הל' פסח כתב... אם הוא תלמיד חכם... יא נוח ומזומן לבריות בכל שעה לרון ולהורות בלי שהות". ואולם המהרש"ם מוכיח שם מכמה מקומות, שאין זה אלא מילי דחסידותא, אבל מעיקר הדין אין אדם חייב לצער עצמו בשביל למנוע צער מחברו, וכ"ש שתלמיד חכם אינו חייב בזה, אלא להפך, אחרים חייבים לצער עצמם כדי שלא יצטרע התלמיד חכם. ומה שנתפס רשב"ג להריגה על הדבר הזה, הוא מצד שדקדקו עמו כחוט שיערה, על שלא נהג במידת חסידות זו. עכ"ל. וע"י בגמ' (שבת י, א), שם מסופר על רב אמי ורב אסי שהיו יושבים ולומדים בבית המדרש, ומדי שעה היו מכריזים בחוץ ואומרים: אם יש מישהו שיש לו דין לדונו, שיכנס ויבוא לכאן! וע"י ביאור הגר"א על משלי (ו, ג).
11. ושמעתי מפי אחד מנכדיו של ר' שלום זצ"ל, דמסתבר שאלמנה זו היתה אמו של ר' שלום (שהתאלמנה בגיל צעיר, בהיות ר' שלום כבן שבע שנים בלבד), ובני האלמנה היו א' ת' יו של ר' שלום, שהיו צעירים ממנו, והוא עצמו היה אז אברך צעיר. [דאל"כ, מה לו לר' שלום להתארה בליל הסדר בבית אלמנה זרה].
12. בכתב העת "יחלק שלל" (ח"ג עמ' כח) מובא פסק דומה לזה בשם הגאון האדר"ת זצ"ל, שכתב כך: ירא אלקים אחד שאלני על דבר בנו הילד בן ח' שנים שהוא אצל זקנו, וכבר הגיע למצות חינוך סיפור יציאת מצרים, איך יעשה בחג הפסח הבעל"ט, שרוצה לקיים בו מצות והגדת לבנו, אבל הזקן עם זקניו הילד להם כל שעשועיהם, וחלילה ישיבת מהם שמחת יו"ט כשלא יהיה הילד אצלם, ועל כן מסתפק ושואל איך יעשה. דלפי הנראה מלשון הרמב"ם ז"ל וכל דברי הראשונים כלשון רבותינו חז"ל, שאין החובה דווקא להגיד לבן, אלא שדיבר הכתוב בהווה שיספר לבנו, ואם לא יוצא באשתו, וגם לעצמו, וא"כ י"ל דמצות שמחת יו"ט שהיה להזקנים בנכדם עדיף מההידור מצוה שהוא יקיים בבנו והגדת. וצ"ב. עכ"ל. [וע"י עוד בכתב העת הנ"ל שהביאו כמה תשובות מעניינות בהלכה ממורנו הרב שליט"א].
13. וכן משמע בספר החינוך (מצוה ס"ה) וב"שערי תשובה" (שער ג' אות כ"ד).
14. וכבר העירו, שזהו פלא גדול לומר, שכל המצער אדם מישראל יעבור בלאו החמור הזה, ויהיה בכלל העונש ד"ו'ה'ר'ג'ת'י א'ת'כ'ם פ'ת'ר'ב". וע"י בפתחה לספר "חפץ חיים" (לאוין ט"ו), שמשמע מלשונו, שכונת רש"י איננה לכל אדם ממש, אלא רק לכל אדם שהוא אומלל, דומיא דאלמנה ויתום. אבל ה"אור החיים" הק' כתב, שהלאו הוא בכל אדם ממש, אלא שהעונש של "ו'ה'ר'ג'ת'י א'ת'כ'ם פ'ת'ר'ב" הוא רק במענה אלמנה ויתום.